

Peter Štih

CONVERSIO BAGOARIORUM ET CARANTANORUM PO KOSOVU IZDAJI IZ LETA 1936 (poročilo o stanju raziskav)

Referat na kolokvij ob stoletnici rojstva
Milka Kosa, Ljubljana 10. decembra 1992

Boleča resnica je, da je slovensko zgodovinopisje v tujini v glavnem malo in slabo poznano. To nič kaj razveseljivo stanje je pač pogojeno s slovensko majhnostjo in z njo povezanim neznanjem slovenskega jezika v belem svetu; svoje pa smo primaknili tudi sami, saj bi za afirmacijo naše historiografije morali tudi pri nas doma več objavljati v tujih jezikih, pa nismo. Da je temu res tako, sem se lahko prepričal na častitljivem dunajskem Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave, kjer sem prebil kar nekaj časa. Ko človek brska po katalogu bogate inštitutske knjižnice za slovenskimi avtorji, je bera, kar se tiče v slovenščini napisanih knjig in razprav, silno skromna.

Edina izjema je pravzaprav le Milko Kos, katerega stoletnica rojstva je tudi zelo upravičen razlog za današnji kolokvij. Čeprav je Kos veliko večino svojega znanstvenega opusa, brez izjeme pa vse svoje najpomembnejše razprave in sinteze, napisal v slovenščini¹, je bil v tujini najbolj poznan slovenski medievist. Zasluga za to gre med drugim tudi njegovi izdaji *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (v nadaljevanju Konverzija) iz leta 1936, ki jo je pospremil z obsežnim komentarjem.² To Kosovo delo je že 1954 posebej izpostavil gotovo najboljši poznavalec srednjeveških virov na področju med Jadranom, Alpami in Donavo, Alphons Lhotsky, v svoji Zgodovini inštituta za avstrijske zgodovinske raziskave, katerega član je 1917 z uspešno opravljenim študijskim kurzom postal tudi Milko Kos.³ Isti avtor je nekoliko kasneje (1963) v Virih za srednjeveško zgodovino Avstrije še enkrat poudaril, da je Kosova izdaja Konverzije boljša od Wattenbachove v *Monumenta Germaniae historica*⁴ in da je od literature h Konverziji potrebno upoštevati predvsem Kosov uvod k izdaji vira samega.⁵ In tudi zadnji izdajatelj Konverzije – prav tako dunajski profesor – Herwig Wolfram, je priznal, da s strani Kosa dosežene stopnje edicijske tehnike praktično ni mogoče več preseči.⁶ Zato ne čudi, da so si naši avstrijski kolegi, zaradi vrednosti in tehtnosti, ki so jo in jo pripisujejo temu Kosovemu delu, dali prevesti v nemščino celoten Kosov komentar, tako, da se po en primerek prevoda nahaja v Salzburgu, Celovcu, Gradcu in seveda na Dunaju⁷, kjer imajo na že večkrat omenjenem Inštitutu prevedeno tudi Kosovo Zgodovino Slovencev.

Pa vendar je od Kosovega mojstrskega dela minilo že več kot pol stoletja, čas je nezaustravljivo zaznamoval tudi zgodovinsko znanost nasplošno in Kosovo Konverzijo posebej, tako da so mnogi njegovi rezultati, še zlasti kar zadeva komentar, danes preseženi ali pa se nanje gleda z drugačnimi očmi. V razliko od Kosa se npr. danes upravičeno veliko bolj pudarja pristranost tega vira, ki je nastal okrog 870 v Salzburgu in ki ga je Lhotsky označil kot »glavno in najsijajnejše delo slovitega salzburškega zgodovinopisja«⁸, čeprav Konverzija po svoji

¹ Glej Kosovo bibliografijo v M. KOS, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*, Ljubljana 1985, 371–384.

² M. KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, (Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3) Ljubljana 1936.

³ A. LHOTSKY, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (MIÖG), Ergänzungsband XVII, 1954, 363.

⁴ *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum 11, 1854, 4 sl.

⁵ A. LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, MIÖG, Ergänzungsband XIX, 1963, 157.

⁶ H. WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*, Wien–Köln–Graz 1979, 31.

⁷ H. WOLFRAM, *Conversio*, 31.

⁸ A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 155.

obliki in namenu ni zgodovinpisni tekst, saj ga ne moremo uvrstiti v nobeno historiografsko zvrst, kot so npr. v tistem času prevladujoči anali in kronike pa tudi razne *Vitae*⁹. Konverzija je po svoji obliki spomenica (*Denkschrift*) oziroma bela knjiga, kot je ta salzburški spis posrečeno poimenoval Wolfram. Ta bela knjiga je nastala v skrajno komplicirani politični situaciji po skrbno premišljenem konceptu, ko z rafinirano enostranskostjo ob uporabi skrbno izbranega starejšega gradiva in ob zavestnem izpuščanju vseh za Salzburg neugodnih dejstev predstavlja in utemeljuje pravno stališče salzburške cerkve do Panonije, kjer so bili njeni interesi življenjsko ogroženi z misijonsko akcijo Metoda, ki jo je podpiral papež. Avtor se je pri pisanju Konverzije opiral na najboljše vire, ki jih je v glavnem tudi zvesto posnel, pa kljub temu ni napisal vse resnice. Na našo srečo – kajti Konverzija je daleč najpomembnejši vir za zgodovino širšega vzhodnoalpskega prostora in še posebej za zgodovino Alpskih Slovanov, kasnejših Slovencev, v 8. in 9. stoletju – pisec ni ponarejal (če lahko uporabim to krepko besedo) s pozitivnimi konstrukcijami, ampak predvsem z izpuščanjem zanj neprijetnih dejstev. Tako je Konverzija zgodnesrednjeveški primer za tudi danes razširjeno ravnanje, ko se informacija manipulira kot dokumentacija za lastno subjektivno stališče, medtem ko so argumenti nasprotni in celo nevtalne strani preprosto izpuščeni.¹⁰ Mislim, da ni potrebno posebej poudarjati, da se mora pri interpretaciji Konverzije imeti gornje ugotovitve vedno pred očmi.

Že sama **kompozicija** teksta je podrejena cilju, ki so ga hoteli doseči, to je, legitimirati salzburške pravice v Spodnji Panoniji, ki jih je resno ogrožal Metod, saj je le on in ne Salzburg imel od Rima podeljene pravice glede delovanja v Panoniji. V tem oziru se je Salzburg lahko skliceval le na rabsodbo Pipina iz leta 796, s katero mu je ta prepustil v misijon Spodnjo Panonijo severno od Drave in ki jo je nato 803 potrdil tudi Karel Veliki (pogl. 6). Panonija je bila v tem času po zmagovito končanih obrskih vojnah »divji vzhod«, dežela velikih možnosti in priložnosti za koloniste, ki so iz Bavarske, Karantanije in tudi Moravske začeli prihajati v novo domovino in z njimi seveda tudi prvi salzburški duhovniki.¹¹ V takšnih razmerah niso spraševali po pravnem naslovu, še najmanj pa so ga iskali v Rimu. Kar naenkrat pa se je situacija popolnoma spremenila. Rastislavova iniciativa po lastnem škofu, ki ji je Bizanc le deloma ustregel, je postavila Salzburg v silno neroden položaj, ki se je še poslabšal, ko je to podjetje podprl tudi Rim. V Salzburgu je zazvonil alarm in najti so morali pot, kako bi pravno utemeljili svoje interese in s tem hkrati našli tudi opravičilo za akcijo proti Metodu. Odločili so se za manever, s katerim naj bi pokazali, da njihov panonski misijon ni drugega kot nadaljevanje oz. del karantanskega. Kajti v Karantaniji je bil Salzburg trdno zasidran, saj se je lahko skliceval na svoje stare pravice. Tako so kar trije papeži iz druge polovice 8. stoletja zaupali Karantanijo salzburški škofiji, poleg tega pa je njihove pravice severno od Drave 811 potrdil še sam cesar.

Na roko pa jim je šlo tudi dejstvo, da se je prav v času nastajanja Konverzije ime Karantanci in Karantanija razširilo na celotno Vzhodno prefekturo¹², tako da je bilo panonske zadeve še lažje prikazati kot karantanske. Zato Konverzija tudi ne govori o tem, kako je bila spreobrnjena Spodnja Panonija, ampak samo o tem, »kako so se Slovani, ki se imenujejo Karantanci, in njihovi sosedje dali podučiti v sveti veri in se pokristjaniti«¹³ (pogl.3). Tako

⁹ Prim. H. WOLFRAM, *Conversio*, 26 sl. in tudi B. GRAFENAUER, *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, v Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100 letnici Metodove smrti, Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, 1985, 9.

¹⁰ Prim. A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 156; H. WOLFRAM, *Conversio*, 147; H. D. KAHL, geslo *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* v Lexikon des Mittelalters, Bd. 2, Lf. 1, 208; ISTI, *Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen-Noricum*, v Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jh. (Hrsg. H. WOLFRAM, F. DAIM), Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Denkschriften 145, Wien 1980, 33 sl.; ISTI, kot spodaj v op. 48.

¹¹ Za Panonijo v času po koncu avarskih vojn prim.: P. ŠTIH, *Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtni 9. in prvi polovici 10. stoletja*, Zgodovinski časopis (ZČ) 37, 1983, 193–199.

¹² L. HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino II, 1920, 245 sl.: zlasti podatki Fuldskih analov za leto 863, medtem, ko je kasnejše vesti pri Reginu iz Prüma, omembe *Regnum Carantanum* v listinskem gradivu 9. in 10. stoletja in tudi samo kompozicijo Konverzije potrebno interpretirati drugače. Za Regina glej P. ŠTIH, *Drobtinice h kroniki Regina iz Prüma kot viru za zgodovino Slovencev v zgodnjem srednjem veku*, Arheološki vestnik 41 (Šašlov zbornik), 1990, 524–526; za »karantansko kraljestvo« P. ŠTIH, *Regnum Carantanum*, ZČ 40, 1986, 215–230; za Konverzijo pa H. WOLFRAM, *Conversio*, 15–18, 21–22.

¹³ V narekovajih navedeni slovenski citati so vzeti iz slovenskega prevoda Konverzije, ki ga je pripravil K. GANTAR v Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti, Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, 1985, 15–27.

nam Konverzija nudi dvodelno kompozicijo, kajti prvi dve poglavji govorita, *qualiter Bagoarii facti sunt christiani*, vsa naslednja pa, kot je bilo že omenjeno, *qualiter Sclavi qui dicuntur Quarantani e confines eorum fide sancta instructi christianique effecti sunt*. In tudi ime, ki ga je temu spisu dala historiografija (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), ki pa je podlaga za tak naslov našla prav v viru samem, sugerira, da bo govor samo o bavarskem in karantanskem spreobrnjenju, čeprav je zadnjih pet (oz. točneje štiri in pol) poglavij, ali približno tretjina spisa, namenjeno izključno panonskim zadevam in čeprav je spis prav zaradi njih tudi nastal. Kompozicija Konverzije je v resnici torej trodelna in njen pisec je pravzaprav napisal *Conversio Bagoariorum et Sclavorum Carantanorum seu Pannoniae inferioris*, kot je to formuliral njen zadnji izdajatelj Wolfram¹⁴, čeprav seveda dvodelni naslov lepo odgovarja prvotni nameri spisa, da pokristjanjenje panonskih Slovanov predstavi kot logično posledico karantanskega misijona. Marsikomu se verjetno zdijo ta vprašanja oddaljena in marginalna, naravnost primerna za prazen akademski disput, ki je sam sebi namen. Toda, naj se sliši še tako neverjetno, odločitev, ki so jo okrog 870 sprejeli v Salzburgu, ima velik pomen tudi za nas. Vse premalo se namreč zavedamo, da se moramo za resnično neprecenljive podatke iz najstarejše karantanske in s tem naše nacionalne zgodovine zahvaliti prav tej konstrukciji, ki so jo za zaščito svojih panonskih interesov zamislili v Salzburgu, saj so karantanski podatki v Konverziji le sredstvo za doseganje panonskih ciljev.

Toliko na splošno. V nadaljevanju pa želim predstaviti današnje stanje raziskav v zvezi s Konverzijo v tistih vprašanjih, kjer je Kosovo delo nujno potrebno dopolniti. Če začnemo pri **rokopisih**, potem je potrebno najprej ugotoviti, da od Kosove objave 1936 ni bil odkrit noben nov rokopis Konverzije. Na tem področju se je stanje zadnjič spremenilo 1915, ko je Franz Martin na gradu Mlada Vožice pri Taboru na Češkem našel kodeks, ki je izviral iz Admonta in je na treh folijih vseboval tudi tekst Konverzije do vključno 9. poglavja¹⁵ in ki ga Wattenbach v svoji izdaji iz 1854 seveda ni mogel upoštevati. Skupaj s tem admontskim kodeksom se nam je Konverzija ohranila v devetih rokopisih od katerih jih šest, ki so danes vsi hranjeni v Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju, prinaša cel tekst ali pa le dele Konverzije v nepotvorjeni obliki, trije rokopisi pa vsebujejo dele Konverzije, ki so interpolirani z drugimi viri. Milko Kos je poleg tega kot četrti rokopis te druge skupine štel še tki. *Excerptum de Karentanis*, ki pa v resnici ni ohranjen v nekem posebnem kodeksu, ampak nam je sporočen v enem od kodeksov prve skupine skupaj s tekstem Konverzije¹⁶. Vse dosedanje izdaje Konverzije (Wattenbach, Kos, Wolfram) so bazirale na najstarejšem rokopisu, ki so ga vsi trije datirali v 11. stoletje, vendar je rokopis že zelo zgodaj moral izgubiti prvo polo, saj je tekst Konverzije do približno srede 6. poglavja nato nadomestila neka druga roka iz poznega 12. stoletja. Šele po zadnji Wolframovi izdaji iz 1979 pa se je pojavilo in nato tudi uveljavilo mnenje, ki ga je ustno potrdil tudi danes že pokojni paleograf Bernhard Bischoff, nesporno najboljši poznavalec zgodnjerednjeveških skriptorijev in bibliotek na širšem bavarskem prostoru, da izvira drugi, starejši del rokopisa Konverzije že iz 10 in ne šele iz 11. stoletja¹⁷. To pomeni, da je med nastankom Konverzije in najstarejšim ohranjenim rokopisom minilo le okroglo stoletje.

Poleg tega je nedvomno, in to je nazadnje zelo prepričljivo pokazal v svoji genealogiji rokopisov Konverzije Fritz Lošek, ki mimogrede povedano pripravlja za Monumenta Germa-

¹⁴ H. WOLFRAM, *Conversio*, 15–18, 21–22. Prim. tudi B. GRAFENAUER, *Spreobrnjenje*, 11–12 in tam izrečeno kritiko na račun Wolframove razlage kompozicije Konverzije, za katero pa mislim, da ni zadela cilja, saj sploh ne gre za vprašanje, da bi pisec Konverzije na tak način želel izločiti Spodnjo Panonijo iz karantanske skupnosti, oziroma, da naj bi Wolframova trodelna kompozicija bila izraz mnenja, da Spodnja Panonija ni spadala kot mejna krajina v „karantansko“ prefekturo. Tega nihče ne trdi, res pa se ne more več Konverzija uporabljati kot dokaz, da je karantansko ime prekrilo celotno prefekturo, kar pa nam sporočajo drugi viri.

¹⁵ M. KOS, *Conversio*, 8.

¹⁶ Glede rokopisov primerjaj M. KOS, *Conversio*, 5–9; H. WOLFRAM, *Conversio*, 19–22 in F. LOŠEK, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Kritische Edition und deskriptive Grammatik*, Phil. Diss. Wien 1982 (tipkopis), 6 sl.

¹⁷ V deseto stoletje je ta rokopis datiran že v katalogu razstave *Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum. St. Peter in Salzburg*, Salzburg 1982, 283 (št. 190); glede Bischoffove ustne potrditve te datacije pa F. LOŠEK, *Philologisches zur »Conversio Bagoariorum et Carantanorum«*, v *Die Bayern und ihre Nachbarn I* (Hrsg. H. WOLFRAM, A. SCHWARZ), Österreichische Akademie der Wissenschaft, phil.-hist. Kl., Denkschriften 179, Wien 1985, 255 op. 3.

nae Historica novo izdajo tega vira¹⁸, da je med najstarejšim ohranjenim rokopisom in danes izgubljenim arhetipom Konverzije obstajal najmanj še eden, danes prav tako izgubljen vmesni rokopis (subarhetip), v katerem je moralo priti do zamenjave šestega in sedmega poglavja Konverzije, ki je izpričana prav v vseh ohranjenih rokopisih, saj je malo verjetno, da bi do te zamenjave prišlo že v prvotnem primerku ali primerkih. Tekstovna analiza pa je Lošku tudi pokazala, da med tem najstarejšim ohranjenim rokopisom iz 10. in 12. stoletja in ostalimi petimi rokopisi, ki prinašajo nepovržen tekst Konverzije, in ki so vsi nastali najprej konec 12. stoletja in še kasneje, obstajajo razlike, ki jasno kažejo, da je pet mlajših rokopisov nastalo na podlagi neke druge, prav tako izgubljene predloge in ne direktno iz najstarejšega ohranjenega rokopisa.¹⁹ To, da je večina ohranjenih rokopisov nastala konec 12. in v začetku 13. stoletja, pa je nedvomno v zvezi s povečanim zanimanjem za najstarejšo salzburško zgodovino, ki jo je v Salzburgu vzpodbudil 1181, ob gradnji nove monumentalne stolnice odkriti grob škofa Virgila²⁰, s katerim se v drugi polovici 8. stoletja pravzaprav začne duhovni, kulturni in gospodarski vzpon Salzburga²¹ in ki je bil že 1233 kanoniziran. V zvezi z rokopisi je potrebno omeniti le še to, da se dva iz druge skupine končata z 9. poglavjem, kar je po mnenju Wolframa narejeno zavestno, saj se z 10. poglavjem začenjajo panonske zadeve, ki v Salzburgu 12. in 13. stoletja niso imele več nobene aktualnosti, saj je ta prostor že dolgo spadal pod madžarsko nadškofijo v Granu²². Toda ne glede na veliko sprejemljivost tega Wolframovega mnenja, je Loškova analiza dotičnih rokopisov pokazala, da se prvi rokopis iz te druge skupine konča sredi stavka, ki mu sledi več kot tri četrtine nepopisane strani, in da je na nekaterih mestih rokopisa puščen prazen prostor za rubricirane inicialke, kar seveda ne govori v prid mnenju, da je bil rokopis zavestno končan; drugi od prvega povsem odvisen rokopis pa je nato seveda tudi moral končati z 9. poglavjem²³.

O avtorju Konverzije vemo le toliko, kolikor lahko sklepamo na podlagi tega spisa samega. O njem je že Kos povedal vse, kar se trdnega povedati da: torej, da je bil duhovnik, da je deloval v Salzburgu in da je bil verjetno Bavarec, medtem, ko nam je njegovo ime ostalo neznan. Še najdlje je šel v tem vprašanju B. Grafenauer, ki v Enciklopediji Slovenije meni, da gre za salzburškega duhovnika, ki je sodeloval pri cerkveni organizaciji v Spodnji Panoniji,²⁴ na nekem drugem mestu pa misli zelo konkretno na Rihbalda, ki ga omenja Konverzija sama (pogl. 12). Rihbald je bil salzburški nadduhovnik in vodja salzburške cerkve v Spodnji Panoniji, ki se je zaradi uspešne Metodove akcije moral okrog 869 vrniti v Salzburg. Vendar Grafenauer izrecno poudarja, da gre za nedokazljivo domnevo, ki jo je ustno izrekel tudi M. Kos.²⁵ Ali je avtor našega vira res zapisan v Konverziji sami, ostaja odprto, prepričan pa sem, da je zagotovo zabeležen v Bratovščinski knjigi (*Liber confraternitatum*) pri sv. Petru v Salzburgu, kjer lahko prebiramo imena vseh tistih, s katerimi se je čutil Salzburg duhovno povezan, od frankovskih kraljev in bavarskih vojvod, preko salzburških škofov in opatov vse do navadnih duhovnikov in misionarjev v Karantaniji in Panoniji.²⁶ Na žalost pa ostaja ta bogati imenski material brez drugih primerjalnih virov nem.

O času nastanka nam Konverzija sama v 14. poglavju poroča, da je »od časa, ko je bilo z darilnico in ukazom gospoda cesarja Karla določeno, da ljudstvu²⁷ vzhodne Panonije vladajo salzburški škofje, pa do današnjega dne minilo 75 let«. Danes si je vsa literatura enotna,

¹⁸ Ustna informacija prof. dr. Herwiga Wolframa oktobra 1992 na Dunaju.

¹⁹ F. LOŠEK, *Philologisches*, 256–258.

²⁰ H. VETTERS, *Die mittelalterlichen Dome Salzburgs*, v Virgil von Salzburg, Missionar und Gelehrter (Hrsg. H. DOPSCH, R. JUFFINGER), Salzburg 1985, 286.

²¹ Primerjaj npr. H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien 1987, 128–142.

²² H. WOLFRAM, *Conversio*, 20, 21, 115.

²³ F. LOŠEK, *Philologisches*, 255.

²⁴ B. GRAFENAUER, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Enciklopedija Slovenije 2, 81.

²⁵ B. GRAFENAUER, *Spreobrnjenje*, 10 in op. 3.

²⁶ K. A. LHOTSKY, *Ouelenkunde*, 149 sl. je potrebno dodati še K. FORSTNER, *Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg. Vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat der Handschrift A1 aus dem Archiv von St. Peter in Salzburg*, Codices selecti 51, Graz 1974. Glede zapisov salzburških karantanskih misionarjev v bratovščinski knjigi primerjaj M. KOS, *Conversio*, 39–41.

²⁷ Večina rokopisov Konverzije ima »ljudstvom« (*populis*) in tako ima v svoji izdaji tudi Kos. Wattenbach in Wolfram pa nasprotno po rokopisu 4 *populus*.

da je potrebno kot izhodiščno leto vzeti 796, saj nam tudi Konverzija sama v šestem poglavju poroča, da je tega leta Karlov sin Pipin izročil Salzburgu v misijon Spodnjo Panonijo, kar je nato Karel Veliki 803 samo potrdil. Tako s prištetjem petinsedemdesetih let dobimo 871 kot leto nastanka Konverzije. V najnovejšem času pa je salzbürški profesor Heinz Dopsch opozoril, da se po antičnem in srednjeveškem računanju šteje v število, ki ga prištevamo, tudi izhodiščno leto, tako, da v našem primeru pridemo do leta 870 kot časa nastanka Konverzije in v tem smislu je nato svoje mnenje popravil tudi Wolfram, ki je še v svoji izdaji iz 1979. leta stal na splošnem stališču, da je spis nastal 871.²⁸

To vprašanje točnega časa nastanka Konverzije ni nepomembno, saj je tesno povezano z vprašanjem, **komu in za kakšno priložnost je bila namenjena**. Tako so nekateri mislili na rimskega papeža (Hadrijan II., Ivan VIII.), drugi na vzhodnofrankovskega kralja Ludvika Nemškega in tretji na salzbürškega nadškofa Adalvina. Prvo mnenje ni prodrlo, med ostalima dvema pa je Kos zagovarjal tisto, ki je menilo, da je bila Konverzija napisana za nadškofa Adalvina kot informacija glede pravic njegove cerkve, ki jo je ta v času najhujšega spora z Metodom ter za eventualno bodočo sodno razpravo o panonskem cerkvenem problemu nedvomno potreboval, čeprav Kos ne izključuje možnosti, da je bil spis namenjen Ludviku Nemškemu, ki je v sporu z Metodom podpiral bavarske škofove in pred katerega sodišče v Regensburgu so konec leta 870 le-ti postavili Metoda²⁹. V pismu papeža Ivana VIII. iz 873 Ludviku Nemškemu namreč stoji, naj se nihče ne izgovarja na število let, odkar Panonija ni neposredno pod rimsko cerkvijo, saj nobena državna delitev ne more biti v škodo privilegijem rimske cerkve³⁰, kar vsekakor asociira na onih 75 let, odkar je po Konverziji Panonija pod Salzburgom, in pušča vtis, da je Ludvik Konverzijo poznal. No, Kosovo mnenje se je trdno uveljavilo le v slovenskem zgodovinopisju³¹, medtem ko se je v tujini veliko mislilo tudi na Ludvika Nemškega³². V kolikor pa sprejmemo Dopschevo tezo, da je Konverzija nastala že leta 870, potem je pač najbolj verjetno, da je bil spis namenjen za Ludvika Nemškega in regensburško sinodo, kjer se je sodilo Metodu. Nič manj verjetna pa se mi ne zdi možnost, ki je v literaturi nisem zasledil, da je bila Konverzija izgotovljena v več primerkih, ki so jih dobili različni prejemniki, morda prav vsi trije zgoraj omenjeni kandidati, od katerih za vsakega obstajajo dobri razlogi, da bi mu bila prezentirana. Prav glede na naravo Konverzije (spomenka oz. bela knjiga) bi bilo to povsem sprejemljivo mnenje.

Naslednje pomembno vprašanje, ki ga je v zvezi s Konverzijo potrebno načeti, je vprašanje **predlog ali virov**, ki so služili piscu pri pisanju Konverzije. Katalog, ki ga je s tem v zvezi sestavil Kos, je vsekakor impozanten in sega od hagiografskega teksta kot so *Gesta Hrodberti episcopi Salisburgensis*, preko raznih slazburških in drugih analov do zgoraj že omenjene bratovščinske knjige in raznih, danes tudi že izgubljenih kraljevih in drugih diplom³³. Ta Kosov katalog je potrebno popraviti v toliko, da se danes veliko bolj kritično pretresa vprašanje, ali je pisec Konverzije neposredno iz Fredegarjeve kronike črpal podatke o Samu, ali pa jih je povzemal preko nekega drugega, sekundarnega vira. Zgodba o Samu v Konverziji se v nekaterih bistvenih točkah namreč močno razlikuje od pripovedovanja Fredegarja, ki je za ta vprašanja nedvomno primaren vir. Hauptmann je ta nasprotja skušal prebroditi z mnenjem, da zgodba o Samu v Konverziji le deloma sloni na Fredegarju, deloma pa povzema po karantanskem izročilu³⁴, čemur se je pridružil tudi Kos. Danes pa močno dvomijo, da so v Salzburgu 9. stoletja poznali Fredegarjevo kroniko in se veliko bolj nagibajo k mišljenju, da je pisec Konverzije zgodbo o Samu povzel iz od Fredegarja odvisnih *Gesta Dagoberti I. regis*

²⁸ H. DOPSCH, *Slawenmission und päpstliche Politik – zu den Hintergründen des Methodius-Konfliktes*, v Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius (Hrsg. H. DOPSCH), Salzburg 1986, 332 op. 122; H. WOLFRAM, *Die Geburt*, 89 in 487 op. 20. Nekaj konkretnih primerov takšnega štetja gl. pri P. ŠTIH, *K diplomatični analizi 12. poglavja Konverzije*, ZČ 47, 1993, 220 op. 33.

²⁹ M. KOS, *Conversio*, 104–105.

³⁰ F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, št. 218.

³¹ Nazadnje npr. B. GRAFENAUER (gl. zgoraj op. 9, 24).

³² Npr. H. WOLFRAM, *Conversio*, 15; ISTI, *Die Geburt*, 89.

³³ M. KOS, *Conversio*, 15, 16 in glose ob ediciji vira samega: 126–140. Prim. tudi A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 156; P. ŠTIH, *K diplomatični analizi*.

³⁴ L. HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, MIOG XXXVI, 1915, 249.

Francorum, ki so nastale pred 835, saj se dajo podatki, ki jih prinaša Konverzija o Samu, veliko lepše uskladiti s poročilom v tem viru kot s tistim pri Fredegarju. Pomemben moment, ki govori za *Gesta Dagoberti*, je tudi ta, da niti ta vir, niti Konverzija ne omenjata kneza Valuka, ki pa ga omenja prav Fredegar. Težko si je namreč predstavljati, da pisec Konverzije, ki je očitno želel nekaj povedati o najstarejši karantanski zgodovini, v svojem 4. poglavju, če bi povzegal po Fredegarju, ne bi omenil tega kneza *in marca Winedorum*, ki je ni težko identificirati s kasnejšo Karantanijo³⁵. S tem, da je naš spis o Samu povzegal samo po *Gesta Dagoberti* in ne po Fredegarju in karantanskem izročilu, pa Konverzija odpade kot primaren vir za zgodovino Sama! V 6. poglavju nam Konverzija poroča, da so Huni (v resnici pisec misli na Avare) 377 vdrli preko Donave in iz Panonije pregnali Rimljane, Gote in Gepide. 377 je najstarejša letnica, ki jo Konverzija omenja in M. Kos je bil mnenja, da je piscu Konverzije v tem primeru kot predloga služila kronika *Marcellinusa Comes*, ki poroča, da so Rimljani 427 po petdesetletni vladavini Hunov ponovno osvojili Panonijo, naš pisec pa naj bi si na podlagi tega poročila nato izračunal letnico 377³⁶. V zadnjem času pa je večkrat omenjeni F. Lošek pokazal na očitne paralele, ki jih ima omenjeno mesto Konverzije z *Historia adversus paganos* Orosiusa, tako, da je potrebno do *Marcellinusa Comes* kot predlogo za to mesto Konverzije na vsak način zavzeti večjo distanco³⁷. Toliko bolj, ker je Orosius nedvomno izpričan v salzburški knjižnici 9. stoletja, saj so ga v tamkajšnjem skriptoriju tudi prepisali³⁸. Nekateri skromni indici pa dopuščajo tudi možnost, da je pisec Konverzije poznal in morda kot predlogo uporabljal tudi *Vita Severini* Evgipija³⁹. Da je bil ta spis v tem času poznan na širšem salzburškem prostoru, priča listina iz 903, v kateri pomožni škof Madalvin prepušča svojemu passavskemu škofu in tamkajšnji stolni knjižnici več kot petdeset kodeksov, med njimi tudi *Vitam sancti Severini confessoris*⁴⁰.

Naslednje je vprašanje **receptije** Konverzije v kasnejših historiografskih delih do uveljavitve tiska. Že veliko število rokopisov iz visokega in poznega srednjega veka, v katerih se nam je Konverzija ohranila, dokazuje, da je bila njena vrednost zgodaj prepoznana. Kos je v svojem komentarju opozoril na uporabo Konverzije v *Liber certarum historiarum* Janeza Vetrinjskega iz prve polovice 14. stoletja in v Unrestovi Koroški kroniki iz druge polovice 15. stoletja, prav tako pa na kompilacijo bavarsko – salzburške zgodovine, ki je okrog 1500 nastala v samostanu St. Zeno pri Reichenhallu na Bavarskem in ki vsebuje tudi izvleček iz Konverzije. Kasnejše raziskave so to Kosovo listo precej dopolnile. Tako se je presenetljivo pokazalo, da tega poznavanje Konverzije že v 10. stoletje, saj je bila uporabljena v tki. Passauskih falsifikatih, listinah, ki jih je konec 10. stoletja dal ponarediti passauski škof Pilgrim z namenom, doseči dvig svoje škofije v nadškofijo⁴¹. Nadalje se ne izključuje možnost uporabe Konverzije tudi v *Vita Altmanni episcopi Pataviensis*, v tekstu, ki je okrog 1140 nastal v Göttweigu v današnji Spodnji Avstriji⁴². Lhotsky pa je opozoril še na poznavanje Konverzije pri Tomažu Ebendorferju (+ 1464), zadnjem velikem kronistu starega kova iztekajočega se srednjega veka v avstrijskih deželah pred predorom humanizma, in na obstoj starega prevoda Konverzije v nemščino, ki je ohranjen v *Collectanei*, zbirki prepisov Ladislava Sunthayma, genealoga in zbiralca v službi cesarja Maksimilijana I.⁴³, za katerega pa se je kasneje

³⁵ H. WOLFRAM, *Conversio*, 74, 75. Prim. k temu M. KOS, *O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku*, v M. KOS, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*. Izbrane razprave, Ljubljana 1985, 145–150.

³⁶ M. KOS, *Conversio*, 49 sl.; A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 156; H. WOLFRAM, *Conversio*, 104.

³⁷ F. LOŠEK, *Philologisches*, 264, 265.

³⁸ K. FORSTNER, *Die Schreibschule von St. Peter in der Karolingerzeit*, v katalogu razstave *Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum*. St. Peter in Salzburg, Salzburg 1982, 182.

³⁹ H. WOLFRAM, *Conversio*, 23 op. 3.

⁴⁰ A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 139.

⁴¹ H. FICHTENAU, *Das Urkundenwesen in Österreich vom achten bis zum frühen dreizehnten Jahrhundert*, MIOG, Ergänzungsband XXIII, 1971, 124 sl.; ISTI, *Zu den Urkundenfälschungen Pilgrims von Passau*, v H. FICHTENAU, *Beiträge zur Mediävistik*. Ausgewählte Aufsätze, Bd. II: *Urkundenforschung*, Stuttgart 1977, 164.

⁴² Kot v op. 39.

⁴³ A. LHOTSKY, *Quellenkunde*, 157. Na splošno glej: za Passauske falsifikate 167–169; za *Vita Altmanni* 205–206; za Janeza Vetrinjskega 292–300; za Tomaža Ebendorferja 375–391; za Jakoba Unresta 405–408 in za Ladislava Sunthayma 444–448. Za uporabo Konverzije v novoveškem zgodovinopisju pa glej D. MIHELIC, *Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja*, ZČ 31, 1977, 287–328.

pokazalo, da ne gre za noben prevod, ampak za odlomek iz Unrestove nemško pisane Koroške kronike⁴⁴.

Toliko glede vprašanj, ki se neposredno dotikajo vira samega. Drugo pa so vprašanja, ki so zvezana z **interpretacijo** zgodovinskih podatkov, ki jih prinaša Konverzija. Velika večina Kosovega kakor tudi Wolframovega komentarja je posvečena prav tem vprašanjem in prav na tem področju se tudi najbolj pozna teža let, ki so minila od nastanka Kosovega dela. Konverzija je nepogrešljiv vir za politično, cerkveno, družbeno, kulturno, pravno in upravno zgodovino širšega vzhodnoalpskega prostora in o njej oziroma o interpretaciji njenih posameznih mest obstaja že skoraj nepregledna množica literature in je zato na tem mestu in v postavljenem okvirju nemogoče podati natančen pregled stanja raziskav, ki bi upošteval vsa različna mnenja in tudi vsa področja, v okviru katerih so se bavili s Konverzijo. Kosov in Wolframov komentar, ki imata že vsak zase obseg manjše knjige, in tam navedena literatura sta vsekakor pravo sredstvo za vsakogar, ki se želi temeljito spoznati z zgodovinsko problematiko, ki jo opisuje ta vir, čeprav oba komentarja nista brez pomankljivosti. Kosovemu komentarju bi predvsem lahko očitali preskromno pozornost prvima dvema »bavarskima« poglavjema, ki sta zlasti pomembni za najstarejšo zgodovino samega mesta Salzburga in tamkajšnjega krščanstva, medtem ko se pri Wolframu pozna nepoznavanje slovenske in slovanske literature nasploh. Niti z najmanjšo željo po popolnosti hočem v naslednjem opozoriti le na nekaj izbranih mest, kjer je Kosov komentar na vsak način potrebno dopolniti.

Konec drugega poglavja nam poroča, da je Virgil, ki je v Salzburg prišel za časa vojvode Odila, okrog 745/46, najprej dve leti odklanjal posvetitev v škofa, nato pa jo je le sprejel in to naj bi se zgodilo 15. junija 767. Kronološki podatki se ne ujemajo in leto 767 je že zaradi karantanskega misijona, ki se ja aktivno začel že dobro desetletje prej, saj je Virgil približno okrog 757 v Karantanijo že poslal *suo episcopo nomine Modesto*, skoraj gotovo napačno, in zato je potrebno navedeno mesto Konverzije emendirati. Najbolj enostavno bi bilo, če bi rimsko letnico Konverzije DCCLXVII popravili v DCCXLVII. Tako bi dobili 747, kar bi se ujemalo s podatkom, da je bil Virgil posvečen za škofa dve leti po svojem prihodu v Salzburg, če ne bi neka freisinška listina iz prve polovice leta 748 označevala Virgila še za opata. Wolfram je v svojem komentarju predlagal, da se dve leti, kolikor je Virgil odklanjal posvetitev, popravi v dva lustra (*duorum annorum/lustrorum*), v dve petletni obdobji in se tako dobi 755 kot leto posvetitve Virgila, vendar je kasneje spremenil svoje mnenje in danes velja leto 749 kot leto njegove posvetitve, saj je Virgil tega leta in kot pravi vir *eodem anno, quo ad episcopium ordinabatur* skušal preprečiti ustanovitev lastniškega samostana v Ottingu⁴⁵.

Posebno težek kronološki problem predstavlja tudi datiranje znanih podatkov v 4. poglavju Konverzije o bavarski pomoči Karantancem proti Obrom, ki pa jih nato »podvržejo oblasti kraljev«. Letnica, okrog katere se vrti ves problem, je 743, ko so Bavarci izgubili svojo samostojnost nasproti Frankom. Kos je bil mnenja, da se je tudi izguba karantanske samostojnosti dogodila pred 743, saj so Karantanci zaprosili za pomoč samo Bavarce, pa tudi po mlajših analih iz Metza, ki poročajo o vojni med Bavarci in Franki, naj bi Bavarci imeli Slovane že s seboj, torej pod svojo oblastjo. To datacijo je iz Kosovega komentarja prevzel tudi Wolfram. Medtem pa je Grafenauer v eni svojih prvih razprav o najstarejši karantanski zgodovini pokazal, da je treba anale iz Metza razumeti tako, da so Karantanci Bavarcem 743 še enakopraven partner in da je podatek Konverzije, da so Bavarci podvrgli Karantance oblasti kraljev, možno interpretirati le tako, da so jih podvrgli Frankom, ergo tudi sami niso bili več samostojni. Na podlagi te argumentacije je nato svoje mnenje spremenil tudi Kos in v svoji Zgodovini Slovencev iz 1955 že datiral te dogodke v čas okrog 745⁴⁶. Tudi za določitev časa vladanja prvih po imenu poznanih karantanskih knezov Boruta, Gorazda in Hotimirja ne nudi Konverzija nekih trdnih in jasnih podlag. Dogodki okrog 745 so se vršili še za časa Boruto-

⁴⁴ W. STELZER, *Jakob Unrest und Ladislaus Sunthaym. Der Bericht über die Herzogseinsetzung aus den Kollektaneen Sunthayms – eine lateinische Fassung der Kärntner Chronik Unrests*, Carinthia I 163, 1973, 182.

⁴⁵ Na splošno vemo danes o Virgilu, ki je v Salzburg prišel iz Irske in tudi o irski misijonski metodi precej več kot svojčas Kos: H. DOPSCH, R. JUFFINGER (Hrsg.), *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 21.–24. September 1984 in der Salzburger Residenz*, Salzburg 1985. Glede časa posvetitve Virgila v škofa glej še H. WOLFRAM, *Conversio*, 68 sl.; ISTI, *Die Geburt*, 132 sl.

⁴⁶ M. KOS, *Conversio*, 25–27; ISTI, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, 84; B. GRAFENAUER, *Priključitev Karantanije na Zapad*, *Čas XXXVI*, 1942, 17–40; H. WOLFRAM, *Conversio*, 77.

vega vladanja, za Gorazda je nato rečeno, da se je iz Bavarske, kje je bil kot talec, vrnil po očetovi smrti »na frankovski ukaz«, vendar je že po treh letih umrl in sedaj se je »z dovo-ljenjem gospoda in kralja Pipina« vrnil njegov bratranec Hotimir. Izhodišče za datacijo tega sklopa je označba Pipina za kralja, kar je ta postal novembra 751 in Hotimir je tako postal karantanskimi knez po tem datumu, vendar gotovo pred novembrom 754, saj se je Gorazdovo triletno vladanje očitno začelo, preden je Pipin postal kralj. Ta absolutna kronologija je problematična v toliko, ker pisec Konvrzije na dogodke, ki so se zgodili, ne gleda zgodovinsko ampak statično. To se najlepše vidi pri Karlu Velikem, ki ga tudi pred letom 800 imenuje cesar (pogl. 6), enako pa tudi Pipina imenuje kralja, ko ta to še ni bil. Tako nam v drugem poglavju poroča, da je bavarski vojvoda Odilo, ki je umrl 748, podložen »frankovskemu kralju Pipinu«, čeprav je bila ta takrat v resnici majordom⁴⁷. Odprto torej ostaja, ali omemba Pipina kot kralja v četrtem poglavju nudi kakšno oporo za absolutno kronologijo, čeprav bi v prid takšnemu mnenju morda le govorilo dejstvo, da pisec pri postavitvi Gorazda za kneza dela distinkcijo, ki bi lahko bila zvezana prav z povzdignjenjem Pipina v kralja.

Peto poglavje je posvečeno začetkom salzburškega karantanskega misijona in poroča o prvem karantanskem pokrajinskem škofu, prvih misijonarjih in prvih posvečenih cerkvah v deželi; skratka – vtis, ki ga daje, je, da se je karantanski misijon začel za časa Virgila, v petdesetih letih 8. stoletja. Na podlagi znane razsodbe Karla Velikega iz 811, s katero je v Karantaniji določil Dravo za mejo med salzburško in oglejsko dijecezo, je potrebno to sliko popraviti v toliko, da se je vsaj formalnopravno, če že ne tudi zares, karantanski misijon začel že pod Virgilovim predhodnikom, opatom – škofom Ivanom, ki je umrl 10. junija 746 ali 747. Salzburški nadškof Arno je pred dokončno Karlovo razsodbo namreč lahko dokazal, da so kar trije papeži, Zaharija (741–752), Štefan II. (752–757) in Pavel I. (757–767) za časa njegovih predhodnikov (*tempore antecessorum suorum*) dodelili Karantanijo njegovi cerkvi. Ker se Arnovi predhodniki omenjajo v množici, je poleg Virgila (746/7–784) potrebno torej upošte-vati še Ivana.⁴⁸

Petemu poglavju se imamo zahvaliti tudi za imena prvih treh znanih karantanskih cerkva, ki seveda vse ležijo severno od Drave in so bile posvečene že za časa Modesta. Ne more biti dvoma, da je še v 8. stoletju v Karantaniji zraslo večje število cerkva, saj že Konverzija poleg omenjenih treh, ki jih imenuje, pravi, da je bilo posvečeno še več drugih. Pa tudi zgoraj omenjena Karlova listina iz 811 govori o obstoječih cerkvah na obeh straneh Drave. To sliko pisanih virov pa so prav pred kratkim močno dopolnila arheološka izkopavanja v Molzbichlu jv. od Spittala in bližnje Teurnije, ki so odkrila karolinško samostansko cerkev. Z dobrimi razlogi jo lako datiramo v zadnjo tretjino 8. stoletja, vendar še v čas salzburškega nadškofa Virgila in bavarskega vojvode Tasila III., torej v čas intenzivnega karantanskega misijona. Zelo zanimive perspektive pa odpira patrocinijski tega samostana oz. samostanske cerkve, sv. Tiburcij, ki je silno redek. V celi današnji Avstriji je edini, na Bavarskem pa ga ima samo-stanska cerkev v Pfaffenmünstru pri Straubingu, ki je prav tako agilolfinska ustanova, dom-nevno prav Tasila III. V njem so živeli irski menihi in prav verjetno je, da so nekateri izmed njih na Tasilovo iniciativo okreplili karantanski misijon in v deželi ustanovili prvi samostan, ki je za dve stoletji starejši od doslej poznanih. V zvezi z irskimi menihi ne gre pozabiti, da je prav v tem času med 772 in 784 bil med vodilnimi karantanskimi misijonarji tudi Irec Dufflitir, v Konverziji zapisan kot Dupliferus, in seveda, da je bil tudi sam škof Virgil Irec. Neome-njanje tega samostana v Konverziji pa gre skoraj gotovo na račun Tasila III., ki ni v tem spisu niti enkrat omenjen, saj ga kot upornika, krivoprisežnika in predvsem kot simbol samostojne Bavarske ni bilo dobro omenjati pred člani vladajoče karolinške dinastije 9. stoletja.⁴⁹

Prav pod proti Frankom upornim Tasilom III. pa so se tudi v Karantaniji dogodili trije upori, o katerih nam poroča Konverzija (pogl. 5) in ki so povzročili zastoj misijonskega dela.

⁴⁷ Primerjaj H. D. KAHL, *Virgil und die Salzburger Slawenmission*, v *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter* (Hrsg. H. DOPSCH, R. JUFFINGER), Salzburg 1985, 113.

⁴⁸ F. KOS, *Gradivo II*, št. 37. Prim. tudi H. D. KAHL, *Die Anfänge der Slawenmission im Ostalpenraum unter besonderer Berücksichtigung Oberkärntens*, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten, Millstatt 1986, 27 sl., ki meni, da se je karantanski misijon v tem času začel kot vojvodsko podjetje (pod Odilom) in da se je nato Salzburg šele pod Virgilom (in ne že pod Ivanom) vključil v karantanski misijon.

⁴⁹ F. GLASER, *Das Münster in Molzbichl, das älteste Kloster Kärntens*, Carinthia I 179, 1989, 99–124; K. KARPf, *Das Kloster Molzbichl – ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien*, Carinthia I. 179, 1989,

V literaturi se ti upori redno označujejo kot protikrščanski, kot boj za staro vero, čeprav jih Konverzija tako ne imenuje. Precizen termin, ki ga uporablja za označitev teh uporov – *carmula* – pomeni namreč v pravnem jeziku bavarskega plemenskega prava upor proti agilofinškemu vojvodi, torej upor proti državi. V tem smislu tudi regensburški, torej bavarski anali (*Annales s. Emmerami Ratispon. maiores*) za Ljudevita Posavskega in njegov upor uporabljajo termin *carmula*, tako pa označujejo nekateri viri tudi upor bavarskega vojvode Henrika Prepirljivca proti cesarju Otonu II. leta 977.⁵⁰ Zato tudi v uporih, ki jih omenja Konverzija, ne moremo videti le protikrščanskih uporov, ampak predvsem upore proti bavarski nadoblasti. Kdo vse se je upiral, pa je težko reči. Knežja dinastija, še zlasti pa Hotimir, daje vtis lojalnosti in najhujši upor, za katerega zadušitev je bila potrebna vojaška intervencija Tasila III. (kar je tudi posreden dokaz za upor proti bavarski nadoblasti nasplošno in ne samo proti novi veri), je izbruhnil šele po smrti Hotimirja. Za njegovega naslednika Valtunka pa lahko zagotovo trdimo, da je moral voditi probavarsko politiko, saj si njegove knežje oblasti ne moremo zamisliti brez Tasilovega *placeta*.

Šesto poglavje Konverzije nam poroča o panonski zgodovini od antike do avarskih vojn konec 8. stoletja. Tako nam njen pisec med drugim sporoča, da so leta 377 Huni pregnali Rimljane, Gote in Gepide, te pa nato Slovani, ki so se tam začeli tudi naseljevati. Nato pa nadaljuje: »In zdaj, mislim, je treba pojasniti, kako so bili Huni od tam pregnani in kako so se začeli naseljevati Slovani in kako je tisti del Panonije pripadel k salzburški škofiji«, nakar začne z opisom avarskih vojn konec 8. stoletja. Čeprav je Kos v svojem komentarju pravilno ugotovil, da pisec pod Huni razume samo in izključno Avare,⁵¹ je prav zgoraj navedeno mesto komentiral v nasprotju svojo pravilno ugotovitvijo. Tako naj bi nam pisec Konverzije najprej poročal o naselitvi pravih Hunov, ki jim je v šestem stoletju sledila prva slovanska naselitev. Ko so bili konec 8. stoletja poraženi Avari, je sledila še druga. Kos je torej bil mnenja, da nam pisec na navedenem mestu poroča o dvojni slovanski naselitvi v Panonijo, saj naj bi to dokazovalo že to, da isti narod Hunov ne more biti dvakrat pregan iz enega in istega predela. Pa vendar nam Konverzija poroča samo o naselitvi Slovanov v Panonijo po končanih avarskih vojnah. Tudi na tem mestu razume pisec pod Huni samo Avare, katerim pa je zaradi tega njihovo zgodovino raztegnil na čas med 377 in koncem 8. stoletja. Zgoraj citirani stavek »In zdaj, mislim, je treba pojasniti, ...« s katerimi nas vpeljuje v opis frankovsko-avarskih vojn, se namreč nanaša na predhodni stavek, ki govori o tem, da so se Slovani, potem, ko so iz Panonije pregnali Hune, začeli tam naseljevati, in ga želi v nadaljevanju natančneje pojasniti.

Gotovo eden najlepših dosežkov novega Wolframovega komentarja Konverzije je, da je iz galerije bajeslovnih osebnosti uspel rešiti Inga, katerega gostiji je namenjeno sedmo

125–140. Za Duplitterja glej H. WOLFRAM, *Die Geburt*, 128. V zvezi z odkritji v Molzbichlu je potrebno omeniti, da sta F. GLASER, *Die frühchristliche Bischofskirche in Teurnia und die Kirchengrundung des Modestus »in Liburnia civitate«*, Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten, Millstatt 1986, 9 sl. in H. D. KAHL, *Die Anfänge der Slawenmission*, 28 sl. neodvisno drug od drugega predlagala, da je potrebno cerkev v *Liburnia civitate*, ki jo je po Konverziji posvetil Modest kmalu po sredi 8. stoletja in ki jo je več ali manj vsa dosedanja literatura postavljala znotraj obzidja antične Teurnije, na mesto, kjer danes stoji cerkev sv. Petra v Lesu, lokalizirati v Molzbichl. To mnenje ni neupravičeno. Predvsem nam na mestu antične Teurnije, ki je arheološko dobro raziskana, ni izpričana zgodnje-srednjeveška poselitev in je zaradi tega posvetitev cerkve na nekem neposeljenem in opustelem kraju malo verjetna. V Molzbichlu pa je nasprotno izpričana cerkev iz 8. stoletja, neko kontinuiteto z antiko oz. obstoj antičnih tradicij (krščanstvo!) v Molzbichlu tudi v zgodnjem srednjem veku pa izpričuje odkritje nagrobne napisa diakonu Nonosiju (umrl 532) za oltarjem zgodnje-srednjeveške cerkve v Molzbichlu, na mestu, ki je ponavadi pridržano za relikvije svetnika. Pa tudi zelo verjeten obstoj zgodnje-srednjeveškega slovanskega gradišča na bližnjem Hochgoshu (A. HUBER, *Die Wallanlagen am Hochgosh*, Die Kärntner Landsmannschaft, Heft 4, 1987 (tudi kot dodatek v zgoraj omenjenem Symposium ... 1986) kaže, da je bilo prav področje okrog Molzbichla lokalni center karantanske kneževine na zgornjem Koroškem. Glede etimologije Tasila in njegove dobe pa je potrebno opozoriti, da je slo zavestno brisanje njegovega imena iz zgodovine tako daleč, da agilofinške listine pod karolinško oblastjo niso garantirale nobene pravne varnosti in sklicevanje na Tasilove darovnice ni predstavljalo nobene pravne podlage. Tasilo se omenja v listinah karolinških vladarjev vsega skupaj dvakrat, v dveh listinah Karla Velikega izpred konca 8. stoletja (obakrat v negativnem smislu) in šele pod Otonom II., proti koncu 10. stoletja se je našel nekdo, ki se je v pravnem oziru skliceval na *cartulas traditionum*, quas . . . *Otilo et filius eius Tassilo duces Baiouuariorum . . . fecerant*. To je bil passauski škof Pilgrim, ki je te besede v svojih falsifikatih položil v usta cesarju Arnulfu, ne da bi vedel, da bi bilo to v listinah Karolingov povsem neobičajno: H. FICHTENAU, *Die Urkunden Herzog Tassilos III. und der »Stiftbrief« von Kremsmünster*, Beiträge zur Mediävistik. Ausgewählte Aufsätze Bd. II: Urkundenforschung, Stuttgart 1977, 66.

⁵⁰ F. KOS, *Gradivo II*, št. 57, 459; glej H. WOLFRAM, *Conversio*, 85, 91; P. PUNTSCHART, *Carmulae*, Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 26, 1931.

⁵¹ M. KOS, *Conversio*, 47; glej pogl. 3, 4, 6, 10 z edino izjemo *Item anazephaleos de Avaris* kot naslov šestega poglavja, ki pa ga Konverzija ob svojem nastanku zagotovo še ni imela in je v tekst prišel – verjetno kot glosa – ob prepisovanju šele kasneje. Glej tudi H. WOLFRAM, *Conversio*, 104.

poglavje Konverzije. Inga je Janez Vetrinjski, ki stoji na začetku bogate predznanstvene in znanstvene tradicije, ki se je pečala s tem problemom, že v 14. stoletju skušal narediti za karantanskega kneza, Wolfram pa je šele sedaj uspelo pokazati, da gre za salzburškega duhovnika in verjetno vodjo karantanskega misijona v času med 785 in 799. Kot je pri takšnih zadevah v navadi, je rešitev problema ves čas ležala na dlani, le videl je ni nihče. Proglašanje Inga za kneza temelji namreč na napačnem razumevanju Konverzije, ki sporoča, da je salzburški škof Arno posvečeval duhovnike in jih pošiljal in *Sclaviniam* tamkajšnjim knezom in »grofom«. Eden od njih (*Quorum unus*) pa je bil Ingo. Kot je pokazal Wolfram, se *quorum unus* ne nanaša na kneze in »grofe«, ampak na duhovnike, ki jih je Arno pošiljal v Karantanijo. To potrjuje tudi *Excerptum de Karentanis*. Od vseh imen, ki se namreč omenjajo v *Konverziji* v zvezi s Karantanijo, ne omenja *Excerptum* le duhovnikov in diakonov, tako, da bi že zaradi tega Inga lahko uvrstili v to skupino. Dokončno pa je potrdila pravilnost Wolframovih ugotovitev Bratovščinska knjiga pri sv. Petru v Salzburgu, kjer je med številnimi osebami, med katerimi so tudi mnogi karantanski misijonarji, vpisan tudi *Ingo presbyter*. Način, kako je vpisan – stoji namreč na čelu skupine štirinajstih oseb, ki nosijo vsi pridevek *presbyter* in so morda bile karantanski misijonarji – pa bi morda kazal na njegovo mesto v karantanskem misijonu, preden je Arno 799 zopet obudil v življenje karantanski korepiskopat.⁵²

Za zaključek tega poročila pa želim navesti še drobno zanimivost, ki hkrati lepo odslkava Kosovo osebnost. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani še danes hrani izvod izdaje Bratovščinske knjige pri sv. Petru v Salzburgu (v MGH, *Necrologia II*), ki ga je pri svojem delu na *Konverziji* uporabljal Milko Kos. Kdor je že videl Kosov rokopis, ga bo zlahka prepoznal v številnih, s svinčnikom zapisanih opombicah na robovih strani. Podčrtana pa so tudi nekatera imena v tekstu in registru, med njimi pa je tudi Ingo. Kos je torej vedel za njegov vpis v Bratovščinsko knjigo, le z onim iz *Konverzije* ga ni znal točno povezati. Prav značilno za Kosa pa je, da o stvareh, o katerih ni bil trdno prepričan, ni pisal in je raje previdno molčal. Na žalost je zaradi tega moral Ingo še skoraj pol stoletja čakati na svoje utelešenje.

⁵² H. WOLFRAM, *Conversio*, 96–102.

Zusammenfassung

CONVERSIO BAGOARIORUM ET CARANTANORUM NACH DER AUSGABE VON KOS AUS DEM JAHRE 1936 (Bericht über den Forschungsstand)

Peter Štih

Im Jahre 1936 veröffentlichte der Ljubljanaer Universitätsprofessor Milko Kos eine kritische Ausgabe der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (im weiteren: *Conversio*) mit einem umfangreichen Kommentar² (die Zahlen beziehen sich auf die Fußnoten im Gesamttext). Sein Werk galt bis zu Wolframs Ausgabe und Kommentar im Jahre 1979⁹ als grundlegendes^{3,5} und auch heute ist eine Auseinandersetzung mit Thema und Problematik, die die *Conversio* mit sich bringt, ohne Kenntnis dieses Werkes von Kos undenkbar.

Seit dem Erscheinen dieses Meisterwerks von Kos ist inzwischen bereits mehr als ein halbes Jahrhundert vergangen, so daß viele von seinen Forschungsergebnissen, vor allem jene, die den Kommentar betreffen, als überholt gelten oder mit anderen Augen betrachtet werden. So wird heute mit Recht etwa vielmehr die Parteilichkeit dieser Quelle hervorgehoben, die ihrer Form nach eine Denkschrift bzw. ein Weißbuch ist und folglich ein frühmittelalterliches Beispiel für ein auch heute verbreitetes Verhalten, wenn eine Information als Beweisführung für den eigenen subjektiven Standpunkt ausgenutzt wird, während die Argumente der Gegenseite oder gar des neutralen Parts einfach weggelassen werden.¹⁰

Bereits die *Komposition* des Textes selbst ist dem Ziel untergeordnet, das man in Salzburg verfolgte, d.h. seine Rechte in Unterpannonien zu legitimieren, die durch Methods Tätigkeit gefährdet waren, ihm allein und nicht etwa Salzburg wurden doch vom Papst die Rechte für sein Wirken in Pannonien verliehen. Mit der *Conversio* wollte man also klarmachen, daß die Salzburger Missionstätigkeit nichts anderes als eine Fortsetzung bzw. ein Bestandteil der karantanischen sei.

In Karantanien war Salzburg nämlich fest verankert und konnte sich auf Papst- und Kaiserprivilegien berufen. Deswegen weist die *Conversio* auch eine zweiteilige Komposition auf. In den ersten zwei Kapiteln ist davon die Rede. »wie die Bayern Christen geworden sind«, alle folgenden aber davon, »wie sich die Slawen, die sich Karantaner nennen, und ihre Nachbarn, im heiligen Glauben haben belehren und christianisieren lassen«, obwohl ungefähr ein Drittel der *Conversio* ausschließlich den pannonischen Angelegenheiten gewidmet und ihretwegen auch entstanden ist. Die Komposition der *Conversio* ist in der Tat eine dreiteilige, und ihr Verfasser hat eigentlich eine *Conversio Bagoariorum et Sclavorum Carantanorum seu Pannoniae inferioris* verfaßt, wie ihr letzter Herausgeber Wolfram es formuliert hat.¹⁴ Für uns ist vor allem von Bedeutung, daß wir die recht unschätzbaren Angaben über die karantanische Geschichte gerade dieser Konstruktion zu verdanken haben, die man sich zum Schutz von seinen pannonischen Interessen in Salzburg ausgedacht hat, der karantanische Teil der *Conversio* war doch nur ein Mittel zur Erreichung der pannonischen Ziele.

Hinsichtlich der *Überlieferung* der *Conversio* muß festgestellt werden, daß nach Kos' Ausgabe der *Conversio* aus dem Jahre 1936 keine neue Handschrift der *Conversio* entdeckt wurde. Insgesamt hat sich der Text in neun Handschriften erhalten, von denen sechs den integralen Text oder nur Teile der *Conversio* in ihrer unverfälschten Form bringen, drei Handschriften sind aber mit anderen Texten kontaminiert.¹⁶ Kos betrachtet außerdem als die vierte Handschrift dieser zweiten Gruppe noch *Excerptum de Karentanis*. Alle bisherigen Ausgaben der *Conversio* (Wattenbach, Kos, Wolfram) beruhen auf der ältesten Handschrift, die vor kurzem in das 11. Jh. datiert wurde. Erst nach der letzten, nämlich Wolframs Ausgabe, gelangte man zu der Auffassung, daß diese älteste Handschrift (erhalten ab dem sechsten Kapitel, die fehlenden Kapitel wurden durch eine Hand aus dem späten 12. Jh. ergänzt) bereits aus dem 10. Jh. stamme, was bedeutet, daß zwischen der Entstehung der *Conversio* und der ältesten erhaltenen Handschrift nur ein rundes Jahrhundert vergangen war. Zu außerordentlich bedeutenden Ergebnissen hinsichtlich der Genealogie der *Conversio*-Handschriften gelangte in letzter Zeit vor allem F. Lošek,^{16, 19} der überzeugend darauf hinweist, daß zwischen der ältesten erhaltenen Handschrift und dem heute verlorengegangenen Archetyp der *Conversio* noch eine, ebenso verlorengegangene, Zwischenhandschrift (Subarchetyp) existiert habe, und daß auch die restlichen fünf jüngeren Handschriften der ersten Gruppe auf der Grundlage einer anderen, ebenso verlorengegangenen Vorlage und nicht unmittelbar der ältesten erhaltenen Handschrift entstanden seien.

Bereits Kos führte alle gesicherten Tatsachen über den *Autor* an: daß er ein Geistlicher war, der in Salzburg wirkte und aus Bayern stammte, dessen Name uns aber nicht überliefert wurde. Unbewiesen bleibt die Annahme von Kos und Grafenauer,^{24, 25} daß es Rihpald, ein Erzpriester im pannonischen Moosburg gewesen sein könnte, der sich wegen der erfolgreichen Tätigkeit von Methodios um 869 nach Salzburg zurückzog.

Über die *Entstehungszeit* gibt die *Conversio* selbst Auskunft (c. 14): »zwischen dem Zeitpunkt, da auf Verleihung und Befehl des Herrn Kaisers Karl die Salzburger Bischöfe das Volk des östlichen Pannoniens zu regieren begann, bis zur Gegenwart liegen fünfundsiebzig Jahre«. In der Literatur besteht Einigkeit darüber, daß man als Ausgangspunkt das Jahr 796 annehmen müsse, so daß sich bei Hinzufügen von fünfundsiebzig Jahren das Jahr 871 ergibt. In neuester Zeit wies H. Dopsch darauf hin, daß nach der mittelalterlichen Zeitrechnung auch das Ausgangsjahr in der zugefügten Zahl enthalten sei. So kommen wir hier auf das Jahr 870 als Entstehungszeit der *Conversio*.²⁸

Die Frage nach der genauen Entstehungszeit der *Conversio* ist aufs engste mit der Frage nach dem Adressaten und Anlaß verbunden. Dabei zog man in erster Linie Papst Hadrian II. bzw. Johann VIII., den ostfränkischen König Ludwig den Deutschen und den Salzburger Erzbischof Adalwin selbst in Erwägung.^{29, 31, 32} Akzeptiert man die These von Dopsch, daß die *Conversio* bereits 870 entstanden sei, so ist die Schrift höchstwahrscheinlich für Ludwig den Deutschen und die Synode in Regensburg bestimmt gewesen, wo 870 Methodios Prozeß gemacht wurde.

Hinsichtlich der *Vorlagen*, deren sich der Autor beim Verfassen der *Conversio* bedient haben soll, hat bereits Kos einen umfangreichen Katalog zusammengestellt, der vom hagiographischen Text über verschiedene Annalen bis zu den zahlreichen Herrscher- und anderen Urkunden reicht.³³ Im Gegensatz zu Kos wird heute stark bezweifelt, daß der Autor der *Conversio* die Angaben über Samo aus Fredegars Chronik geschöpft und sie zugleich mit der karantanischen Überlieferung kombiniert haben soll. Es gibt nämlich keine Beweise dafür, daß diese Chronik im 9. Jh. in Salzburg bekannt war. Man neigt vielmehr zu der Ansicht, daß die Geschichte über Samo den auf Fredegard beruhenden *Gesta Dagoberti I. regis Francorum* entnommen sei:³⁵ das bedeutet aber, daß die *Conversio* als Primärquelle für die Geschichte über Samo nicht in Frage kommt. In letzter Zeit wird auch die Chronik von *Marcellinus Comes* als Vorlage für c. 6 mit größerer Zurückhaltung betrachtet, und es wird in diesem Zusammenhang auf Parallelen hingewiesen, die diese Stelle der *Conversio* mit der *Historia adversus paganos* von Orosius aufweist.^{37, 38} Einige bescheidene Indizien lassen auch die Möglichkeit zu, daß der Autor der *Conversio* auch die *Vita Severini* von Eugippius gekannt und als Vorlage verwendet haben dürfte.³⁹

Bei der Frage der *Rezeption* der *Conversio* in den späteren historiographischen Werken bis zum Durchbruch des Buchdruckes wies bereits Kos auf die Verwendung der *Conversio* in dem *Liber certarum historiarum* von Johannes von Viktring und in der Kärntner Chronik von Jakob Unrest hin sowie auf die Kompilation der bayerisch-salzburgischen Geschichte, die um 1500 in St. Zeno bei Reichenhall entstanden ist. Durch spätere Forschungen wurde die Liste von Kos in erheblichem Maße vervollständigt. So erwies sich überraschenderweise, daß sie bereits in den sogenannten Passauer Fälschungen vom Ende des 10. Jahrhunderts herangezogen worden war⁴¹ und vielleicht auch in der *Vita Altmanni episcopi Patavienis* aus der Mitte des 12. Jahrhunderts.⁴² Lhotsky wies überdies noch auf die Kenntnis der *Conversio* bei Thomas Ebendorfer und auf die alte deutsche Übersetzung der *Conversio* in den Kollektaneen Sunthayms hin,⁴³ bei der es sich später erwies, daß es sich nur um einen Abschnitt der in deutscher Sprache verfaßten Kärntner Chronik von Jakob Unrest handelt.⁴⁴

Der zeitliche Abstand zwischen der Entstehung des Werkes von Kos und heute kommt aber am deutlichsten bei der Frage der *Interpretation* von historischen Daten in der *Conversio* zum Ausdruck. Diese Schrift stellt eine unentbehrliche Quelle für die politische, soziale, kulturelle, kirchliche, rechtliche und Verwaltungsgeschichte des breiten Gebietes zwischen der Donau und der Adria im frühen Mittelalter dar. Zur Interpretation einzelner Stellen besteht bereits eine überreiche Literatur, so daß es an dieser Stelle und innerhalb des gestellten Rahmens unmöglich ist, eine genaue Übersicht des Forschungsstandes zu geben, die alle unterschiedlichen Meinungen und auch alle Gebiete, innerhalb derer man sich mit der *Conversio* befaßte, berücksichtigen würde. Die Kommentare von Kos und Wolfram, die jeder für sich den Umfang eines kleineren Buches haben, stellen auf jeden Fall eine grundlegende Einleitung in diese Problematik dar. In diesem Beitrag wurde, ohne geringsten Anspruch auf Vollständigkeit und Systematik, nur auf einige ausgewählte Stellen hingewiesen, wo der Kommentar von Kos auf jeden Fall einer Ergänzung bedarf. Diese Stellen sind: die Frage der Bischofsweihe von Virgil,⁴⁵ die Frage der absoluten Chronologie von Angaben des c. 4,^{46, 47} die Frage des Beginns der Salzburger Missionstätigkeit in Karantanien⁴⁸ und der damit verbundenen Entwicklung der Kirchenorganisation, deren Bild in letzter Zeit durch archäologische Ausgrabungen in Molzbichl in Kärnten wesentlich ergänzt wurde,⁴⁷ die Frage der Interpretation der drei Aufstände in Karantanien,⁵⁰ die Frage der Interpretation der Angabe des c. 6 über die slawische Landnahme in Pannonien, für die Kos irrtümlicherweise dachte, sie sei in zwei Phasen vor sich gegangen und natürlich die Frage von Ingo, bei dem es Wolfram gelang, ihn aus der Reihe der sagenumwobenen Persönlichkeiten zu retten und ihn in den Kreis der Salzburger Geistlichen einzugliedern, die Ende des 8. Jahrhunderts auch als Missionare in Karantanien gewirkt haben dürften.⁵²

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, telefon (061) 12-50-001, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« – revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 – 60 SIT	GMDS 22/1941, št. 3–4 – 72 SIT
GMDS 4-6/1923-25 – 60 SIT	GMDS 24/1943 – 400 SIT
GMDS 7-8/1926-27 – 72 SIT	GMDS 25-26/1944-45 – 72 SIT

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 100 tolarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske pošne stroške.